

**ФІЛОЛОГІЯ
(ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО, МОВОЗНАВСТВО)**

УДК 81'373

**Олег Антіпов
(м. Луганськ, Україна)**

**ФЕНОМЕН ПАТРІОТИЗМУ ЯК ОДИН ЗІ
СКЛАДНИКІВ НАЦІОНАЛЬНО-МОВНОЇ
КАРТИНИ СВІТУ**

У статті розглянуто феномен патріотизму як один зі складників національно-мовної картини світу; наведено дефініції понять «мовна картина світу», «національно-мовна картина світу», «патріотизм»; визначено функції національно-мовної картини світу; охарактеризовано історію розвитку та специфіку феномену патріотизму, що корельований з такими ключовими поняттями як Батьківщина та Вітчизна, його значення для відродження української національної ідеї.

Ключові слова: патріотизм, мовна картина світу, національно-мовна картина світу, мова, нація, Батьківщина, Вітчизна, національна ідея.

В статье рассматривается вопрос о феномене патриотизма как одной из составляющих национально-языковой картины мира, приведены дефиниции понятий «языковая картина мира», «национально-языковая картина мира», «патриотизм», определены функции национально-языковой картины мира, охарактеризировано историю развития и специфику патриотизма, который объединяет такие ключевые понятия как Родина и Отчизна, определено значение этого феномена для украинской национальной идеи.

Ключевые слова: языковая картина мира, национально-языковая картина мира, язык, нация, Родина, Отчизна, национальная идея.

The article deals with the phenomenon of patriotism as a pillar of

national-language picture of the world, shown the definitions of the concepts of «language world picture», «national language picture of the world», «patriotism», defined the functions of the national-language picture of the world, characterized the history of development and specifics patriotism, which combines the key concepts such as Homeland and Fatherland, determined the meaning of this phenomenon for the Ukrainian national idea.

Key words: *language world picture, national-language world picture, language, nation, Homeland, Fatherland, national idea.*

Розробкою проблеми картини світу та її мовного вираження займалися такі вчені, як Ю. Апресян, Ф. Боас, Г. Брутян, Л. Вайсгербер, В. Жайворонок, Ю. Караулов, В. Кононенко, Т. Лукінова, В. Маслова, Ж. Соколовська, Н. Сукаленко, О. Федик та ін. Термін «мовна картина світу» (МКС) належить Л. Вайсгерберу, проте в сучасному мовознавстві, під впливом комп'ютерної науки, його замінюють «мовним проміжним світом», «мовною репрезентацією світу», «мовною моделлю світу» та ін., що «позначають універсальне концептуальне представлення дійсності в різноманітності її зовнішніх і внутрішніх зв'язків, яке існує у вигляді певної системи понять [17, с. 441]».

Серед науковців точаться суперечки щодо трактування поняття МКС, однак усі сходяться на тому, що це загальнокультурне, структуроване багаторівневе надбання нації (В. Маслова), яке зафіксоване в мовних знаках (О. Бондаренко) та здатне до саморозвитку й самоорганізації в процесі функціонування (Р. Скорнякова). На нашу думку, найповнішим визначенням МКС є визначення В. Жайворонка: «Це мозаїкоподібна *польова структура* взаємопов'язаних мовних одиниць, що через складну систему фонетичних явищ, лексико-семантичних і граматичних значень, а також стилістичних характеристик відбиває відносно об'єктивний стан речей довкілля і

внутрішнього світу людини, тобто загалом картину (модель) світу як таку [10, с. 15]».

Головним у МКС є знання, що закріплені за одиницями конкретних мов, вона організована за законами мови та репрезентована на лексичному матеріалі, її прийнято розглядати у варіантах одиночного (мовлення особистості), окремого (мовлення соціальної групи) й загального (національна мова і, відповідно, національно-мовна картина світу).

У мові закріплено національні пріоритети етносу, відображено проблеми та шляхи розвитку нації. Протягом тривалого часу мову розглядали лише як знаряддя пізнання та комунікації. Проте у «ланцюжковому прогресі» розвитку нації та мови остання виступає і інтерпретантом відображення реальності, і інструментом націєтворчого руху. Свого часу Л. Вайсгербер зауважував: «Мова є творення нації, у ній знайшов своє відображення процес пізнання всіх минулих поколінь; мова сама по собі – духовний світ, що постає перед конкретною людиною як щось об'єктивне, а до того, що пізнається, – суб'єктивне [3, с. 119–120]».

Тези про те, що уявлення людей про світ вербалізоване у МКС, одним із варіантів якої є національно-мовна, або узуальна, картина світу, дотримуються І. Голубовська [6], О. Косенко [13], О. Селіванова [17] та ін.

Так, учені потрактовують національно-мовну картину світу (НМКС) як «виражене етносом засобами певної мови світовідчуття і світорозуміння, вербалізовану інтерпретацію мовним соціумом навколишнього світу і себе самого в цьому світі [6, с. 29]» та як таку, що «відображає картини світу певних угруповань людей – носіїв однієї мови, об'єднаних територіально, а також за іншими ознаками та психічними властивостями (освітою, професією, статтю, ерудованістю, темпераментом, характером тощо) [16, с. 83]».

«Неповторність кожної НМКС стає очевидною лише за

умови аналізу та порівняння з такими ж картинами світу, що і викликає неабиякий науковий інтерес», – зауважує І. Чернишенко [22].

НМКС існує стільки ж, скільки існує у світі мов, причому кожна з них відображає унікальний результат діяльності етнічної свідомості, пов'язаної з осмисленням та категоризацією буття людини у всесвіті. Кожна мова – це унікальний, колективний витвір мистецтва, невід'ємна частина культури народу, орган саморефлексії, самопізнання та самовираження національної культури [12, с. 133].

НМКС виконує функцію константи (незмінної узагальнювальної величини протягом тривалого часу), а особливості колективної свідомості етносу (її емоційно-оцінні, соціально-ціннісні та морально-етичні компоненти) зумовлюють її самобутність. Ці картини світу, так само як і семантичні системи мов, повністю збігатися не можуть, оскільки кожний народ має свої особливості соціального і трудового досвіду. До того ж і дійсність відображена в різних мовах неоднаково, через нетотожні умови матеріального й суспільного життя людей. «Саме людським чинником, тобто ставленням людини до будь-якого предмета або явища світу на певному етапі оволодіння цим світом, а також різноманіттям світу й можливостями його сприйняття, пояснюється не тільки вибір найменувань для нього, але й спосіб його опису [21, с. 131]».

Одним із морально-етичних компонентів колективної свідомості нації є шанування материнської мови, любов до Батьківщини, боротьба за національну свободу держави, її культуру, тобто почуття патріотизму, яке зазвичай посилюється в кризові й перехідні етапи розвитку суспільства, у періоди соціально-політичних змін, якими позначені помежів'я століть (кінець XIX – початок XX ст. та кінець XX – наші дні). Наявність почуття патріотизму у громадян є основою економічного, соціокультурного,

матеріального й духовного розквіту будь-якої держави.

Метою нашої розвідки є дослідження феномену патріотизму як складника НМКС.

Почуття патріотизму – одна з ознак духовно розвиненої людини, воно органічно пов'язане з безкорисливою любов'ю до рідної землі, малої і великої Батьківщини, відданістю й служінням інтересам держави, вірністю своєму народу, його історичним традиціям та культурі. Його ідея зароджується в людині з розуміння належності до певної національно-етнічної спільноти. Складниками самосвідомості патріота є мова, культура, історична пам'ять, національна система цінностей, тобто звичаї, традиції, певні моральні стандарти поведінки, а також почуття (зокрема національної гідності, гордості, любові, вільного існування на своїй землі). Відповідно, ці патріотичні риси особливо яскраво виявляються в складних, стресових ситуаціях, коли представник нації виступає на захист держави, мови, культури.

Почуття патріотизму свідчить про рівень єднання суспільства, а національна мова є тим виявом, що архіває будь-які історичні, національно-культурні, суспільно-політичні зміни, що відбуваються в державі.

Відношення носія етносу до своєї національності, що репрезентоване в українській самосвідомості, дає можливість стверджувати: одним із ключових понять НМКС є «патріот як такий».

З огляду на те, що патріотизм зародився на світанку історії людського суспільства і є явищем соціально-історичним, у різні історичні періоди він мав специфічні прояви. Прослідкуємо це в генезі української національно-суспільної думки.

Першооснова українського патріотизму була закладена ще до часів заснування Київської держави. Патріотичні мотиви простежуємо в літописі Нестора, працях Іларіона

Київського, Володимира Мономаха та ін.

Велике історичне значення має наступний етап розвитку – період звільнення від татаро-монгольської навали та період українського Ренесансу. Це той час, коли русійною силою виступає козацтво зі своїм кодексом честі, коли з'являються братства, що відіграли помітну роль у культурному відродженні України. Тут також прислужилися провідні українські митці (І. Борецький, І. Гезель, П. Могила, С. Полоцький, Ф. Прокопович, Г. Сковорода, М. Смотрицький та ін.), які через послання, інвективи, проповіді, публіцистичні виступи сприяли формуванню національної свідомості українського народу, вихованню патріотизму, укріплювали позиції православної церкви. На кінець XVIII – середину XIX ст. розгортається процес творення вищих націй, саме в цей часовий проміжок унаслідок суспільних змін активізувалася українська національна ідея, яка була першоосновою патріотизму, і, відповідно, перші речники національної ідеї були патріотами своєї держави.

Наступний етап припадає на другу половину XIX ст. – поч. XX ст. – період національно-політичного відродження України та становлення української нації. В основі тогочасних патріотичних поглядів лежала ідея народності, що популяризувала релігію, рідну мову, природу рідного краю, народні традиції, працю тощо.

Соціально-політичні зміни в Україні на початку XX ст. кардинально вплинули на подальший розвиток патріотичних ідей. Це зумовило виділення радянського етапу (1917–1991 рр.), який позначений розвитком єдиної ідеологічної лінії. Незважаючи на це, активісти-патріоти навіть за цих умов інколи із загрозою власному життю активно пропагували ідеї національного українського патріотизму. Це виступи А. Горської, І. Дзюби, І. Драча, Л. Костенко, В. Сосюри, В. Стуса, П. Тичини, В. Чорновола та ін. Своєю творчою працею вони прославляли рідну Україну й закликали народ

любити її. Значну роль у поширенні патріотичних ідей того часу відіграв так званий «самвидав». Найвагомішими творами українських патріотів були роботи Ю. Бадзя «Право жити» [1], І. Геля «Грані культури» [5], В. Чорновола «Лихо з розуму» [23] та ін.

З часу отримання Україною незалежності спостерігаємо піднесення національної ідеї і, як результат, розвиток патріотично налаштованої нації. На рівні держави було узаконено «Національну програму патріотичного виховання громадян, розвитку духовності» (2004), концепцію громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності; у 2009 р. затверджено Концепцію національно-патріотичного виховання молоді, створено школи юних козачат з метою відродження українських національних цінностей.

Зважаючи на поліетнічність України, патріотизм має на меті сприяти цілісності країни, її соборності. Патріотизм є складником національної ідеї, яка розвивалася й змінювалася протягом багатьох століть. «Кожен етап розвитку суспільства мав свою національну ідею: у козацьку добу активізувалася визвольна ідея, у XIX ст. – просвітительська, а з 70–80-х рр. XIX ст. і до сьогоднішнього дня в Україні панує ідея національного відродження, котра переживає вже свій третій етап і стає плюралістичною, враховуючи поліетнічність українського населення [15, с. 5]».

Історичні умови помежів'я примушували українських патріотів висувати на перше місце принцип національної ідеї. Завдяки цьому з'являвся певний імунітет для виживання нації, з'являлася можливість підняти українську культуру до європейського рівня, а все разом давало опір поневоленню. У відродженні нації в бурхливі моменти, переломні часи провідна роль належала письменству, бо творча людина, за висловом Ю. Бойка, – основна динамічна сила нації [2].

Як засвідчують лексикографічні джерела, дефініція

поняття «патріот», хоча й зазнала певних трансформацій, зберегла своє основне значення. Так, в етимологічному словнику зазначено, що патріот / патріотизм походить від грец. «земляк», «співвітчизник», що утворено від «батьківський, успадкований від батьків [9, с. 317]».

Уже в ХІХ ст. поняття «патріот» було зафіксоване в лексикографічних джерелах. Так, знаходимо потрактування його у В. Даля: «Патриот – любитель отечества, ревнитель о благе его, отчизнолюб, отечественник или отчизник [8, с. 461]». Укладач «Словарика. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів» В. Доманіцький (1906) патріотами називає тих, «хто дуже любить вітчину – свій край, своїх людей. Патріотами на глум – темних, несвідомих або не совісних, хоча й свідомих, людей, що допомагають у всьому урядови (правительству), немов би то боронячи вітчину од загибелі [18, с. 88–89]». Визначний громадський, літературний діяч, патріот своєї Батьківщини, вартовий рідного слова Борис Грінченко в упорядкованому ним словнику теж подає лексему: Патріот, -та, м. Патріоть. Презавзятий патріот. [7, с. 103].

Сучасні тлумачні словники української мови пропонують статті з елементами тезаурусного опису: патріот – той, хто любить свою батьківщину, відданий своєму народові, готовий для них на жертви й подвиги. Патріотизм, -у, чол. Любов до своєї Батьківщини, відданість своєму народові, готовність для них на жертви й подвиги. Відданість чому-небудь, любов до чогось [19, с. 97; 4, с. 711]. Крім того, вони подають і тлумачення поняття «квасний патріотизм» – ірон. – схиляння перед відсталими формами життя й побуту своєї країни, вихвалювання всього свого й відкидання чужого [4, с. 423].

Як активно досліджуваний феномен патріотизм має свої складники (духовно-моральний, когнітивний, ціннісний, діяльнісний, ідентифікаційний) [20, с. 11]. На думку О. Коркішко, структуру патріотизму можна представити

через відношення до себе (національна самосвідомість, честь, гідність, щирість, доброта, терплячість, чесність, порядність), людей (толерантність, національний такт, справедливість, усвідомлення своєї належності до українського народу як його представника; відповідальність перед своєю нацією), Батьківщини (віра, надія, любов, громадянська відповідальність, вірність, готовність стати на захист, бажання працювати для розвитку країни, підносити її міжнародний авторитет, повага до Конституції та законів держави; гордість за успіхи держави, біль за невдачі, суспільна активність та ініціативність), національних цінностей (володіння українською мовою, бажання й потреба в накопиченні, збереженні та передачі родинних і національних звичаїв, традицій, обрядів; дбайливе ставлення до національних багатств, до рідної природи; сприяння розвитку духовного життя українського народу; шанобливе ставлення до національних та державних символів; почуття дбайливого господаря своєї землі) [11, с. 10–11].

Феномен патріотизму корельований з двома ключовими поняттями – Батьківщина та Вітчизна. Поняття «Вітчизна» розглядають як соціально-політичне явище, оскільки його природа обумовлена визначеними суспільними відносинами, економічним і політичним ладом. Поняття «Батьківщина» складає інваріантну основу патріотизму, що відбиває рису, властиву кожному народові протягом усієї історії його розвитку. Це поняття потрактовують як явище історико-географічного і демографічного характеру [14, с. 8–9].

Аналіз лексикографічних джерел дозволяє нам визначити феномен патріотизму як стан душі, спосіб мислення і світобачення, це конкретне життя у конкретних обставинах, коли людина відчуває, що вона – у Вітчизні, а Вітчизна – у ній, і вони – нерозривні. Під «патріотизмом» вважаємо за доцільне розглядати діяльність особистості, групи людей, об'єднаних спільною метою, провідною ідеєю яких є служіння на благо української спільноти. Складниками цього поняття визначаємо духовність (попри

всі негаразди українська нація надзвичайно багата духовно), культурні надбання (мова як першооснова етносу, література – мистецтво слова), звичаї й традиції українського народу, постійне прагнення до волі й незалежності, історичний розвій нації.

Отже, феномен патріотизму передбачає боротьбу за відродження національної ідеї, а, відповідно, національна ідея невіддільна від національної ментальності, гідності, ідентичності. Крім того, патріотизм співвідносимо й зі ставленням до української державності. В українській свідомості Батьківщина – це держава, а патріотизм – репрезентант лінгвокультурної ідеї НМКС.

Перспективи дослідження вбачаємо в моделюванні лексико-семантичного поля «патріот» як складника мовної та узуальної картин світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бадзьо Ю. Право жити : Україна в складі СРСР, людина в системі тоталітарного соціалізму / Бадзьо Ю. – К. : Таксон, 1996. – 399 с.
2. Бойко Ю.Г. Проблема історіософії українського націоналізму [Електронний ресурс] / Ю. Бойко. – Режим доступу : <http://rozum.info/publ/17-1-0-127>
3. Вайсбергер Й.Л. Язык и философия / Й.Л. Вайсгербер // Вопросы языкознания. – 1993. – № 2. – С. 114–124.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К., Ірпінь : ВТР «Перун», 2005. – 1728 с.
5. Гель І.А. Грані культури / Гель І.А. – Л. : [б. в.], 1993. – 216 с.
6. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу : [монографія] / Голубовська І.О. – К. : Логос, 2004. – 284 с.
7. Грінченко Б.Д. Словарь української мови : в 4 т. / [упоряд. Борис Грінченко з додатком власного матеріалу]. – (Надруковано з вид. 1907–1909 рр.). – К. : Вид-во Академії Наук Української РСР, 1959. – Т. 3 :

- О–П. – 507 с.
8. Даль В.И. Толковый словарь русского языка. Современная версия / Даль В.И. – М. : Эксмо, 2007. – 736 с.
 9. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [редкол. : О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1983. – Т. 4 : Н–П / [уклад. : Р. В. Болдирев та ін. ; Ред. тому : В.Т. Коломієць, В.Г. Скляренко]. – 2003. – 656 с.
 10. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика : нариси : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Жайворонок В.В. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
 11. Коркішко О.Г. Виховання патріотизму молодших школярів у позаурочній виховній роботі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / О.Г. Коркішко. – Луганськ, 2004. – 23 с.
 12. Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / Корнилов О.А. – М. : ЧеРо, 2003. – 349 с.
 13. Косенко О.С. Мовна картина світу / О.С. Косенко // ФКЖ. – 2010. – № 34. – С. 104–114.
 14. Кутовий Р.В. Патріотичне виховання курсантів вищих навчальних закладів системи МВС України в навчально-виховному процесі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика навчання» / Р.В. Кутовий. – Луганськ, 2011. – 20 с.
 15. Ромас Л.М. Художнє осмислення національної самосвідомості в історичній прозі Юрія Мушкетика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська мова» / Л.М. Ромас. – Дніпропетровськ, 2006. – 19 с.
 16. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / Селіванова О.О. – К. : Фітосоціоцентр, 1999. – 148 с.
 17. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія /

- Селіванова О.О. – Полтава : Довкілля-К, 2011. – 844 с.
18. Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів / [укл. В. Доманіцький]. – К. : Друкарня С.А. Борисова, 1906. – 128 с.
19. Словник української мови : в 11 т. / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. VI. – 1975. – 832 с.
20. Стьопіна О.Г. Виховання патріотизму у студентської молоді засобами мистецтва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / О.Г. Стьопіна. – Луганськ, 2007. – 23 с.
21. Фесенко И.М. Современная картина мира и ее отражение в английском языке / И.М. Фесенко // Вісник Запорізького державного університету. – Філологічні науки. – 2001. – № 4. – С. 130–132.
22. Чернишенко І.А. Фактори формування національних мовних картин світу [Електронний ресурс] / Чернишенко І.А. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/1771/1/3.pdf>
23. Чорновіл В.М. Лихо з розуму : (портрети двадцяти «злочинців») : зб. матеріалів / [укл. Чорновіл В.М.]. – Париж : Перша українська друкарня у Франції, 1967. – 335 с.

*Стаття рекомендована до друку
канд. філол. наук, доцентом кафедри української мови
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»
Должиковою Т.І.*

Стаття надійшла до редакції 29 січня 2014 року.